

"השרח החלבי" לתורה

השרח של יהודי סוריה, דבר שנותן לו גושפנקא של תרגום מקובל ונפוץ, שהפך להיות התרגום המסורתי.

ביקורת כנגד התרגום המסורתי של יהודי חלב נשמעה רק בזמן האחרון לקיומה של הקהילה היהודית בחלב על ידי הרב משה טויל שביקש ללמד את השרח בערבית המדוברת בקרב יהודי חלב בזמנו (ראה גם להלן בנספח מס' 2).

10. קווים מאפיינים בתרגום התורה לערבית היהודית
להלן נדון בייחודו של תרגום יהודי חלב לתורה: בתוכנו, בלשונו ובשיטתו התרגומית? דיוננו יקיף את כל תרגומי התורה בערבית היהודית של יהודי חלב, בשלושת התרגומים (א ב ד) וברשימת המילים הקשות (ג), אך נדון בייחוד בתרגום שהנחנו אותו ביסוד מהדורתנו (א).

א. תרגום רס"ג לתורה והשפעתו

בדרכו מארץ ישראל לבבל, עבר ר' סעדיה גאון דרך חלב ונתעכב שם, כפי שהוא מעיד על כך באיגרותיו. באיגרת אחת משנת 921 כתב לתלמידיו בפוסטאט: "דעו כי בעודני בחלב באו מקצת התלמידים מבעל גד (בעלבק!) והגידו כי בן מאיר חושב לקובעם (את החודשים) חסרין ולא האמנתי", ובדומה לכך באיגרת אחרת: "בתוך הקיץ שעבר בהיותי בחלב שמעתי כי בן מאיר חושב להכריז מרחשון וכסלו חסרים וכתבתי לו כמה אגרות להזהירו מעשות כן... ושבתי ואני וירדתי בגדד".³² תרגומו של ר' סעדיה לספרי מקרא בכלל ותרגום התורה בפרט, שנתחבר ככל הנראה בבבל, הגיע לכל קהילות ישראל בארצות המזרח כולל יהודי סוריה. יהודי סוריה קיבלוהו כתרגום המוסמך לתורה והעתיקוהו ולימדוהו. בין כתבי-היד העתיקים ביותר של תרגום התורה לרס"ג נמצאים כתבי היד מסוריה. לפני שנים אחדות נודע על קיומו של תרגום כמעט שלם של רס"ג לתורה שנעתק בסוריה, והיה כתב היד הקדום ביותר הידוע לנו. כתב היד נכתב על ידי אפרים בר שר שלום הרופא בר שלמה הלוי במדינת מציאף שבסוריה ביום ששה עשר לירח שבט שנת אתנ"ז (1146). כתב היד הוצע למכירה בשנת 1993, לא נקנה ולא נודע עד עתה מה עלה בגורלו. כתב יד אחר של התרגום לתורה של רס"ג הועתק בעיר חמת שבסוריה באמצע המאה החמש-עשרה, הנמצא עתה בספריית הבודליאנה באוקספורד, כעדות הקולופון שבו: "נשלמה זה התורה בראש חדש ניסן שנת אלף ושבע מאות וששים לשטרות (1449) במדינת חמת דעל נהר מרוז, וכתב העבד הצעיר הדל אליה בר ישועה בר חלפון החזן".³³

גם בסוריה, כבעיראק ובמצרים ובקהילות צפון אפריקה, התקשו המלמדים והלומדים בלשון תרגומו של רס"ג והחלו לתרגם מחדש את המקרא בכלל והתורה בפרט. ברם גם הם לא ויתרו על תרגום רס"ג כליל ומשקע בולט וניכר ממנו נמצא

"התחלתי לכתוב הספרים האלו פסוק שלם מן שנת התץ עד שנת יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח שנת התצז ליצירה וגמרתי אותם החמשה ספרים פסוק שלם. וטעיתי בשתי שנים ולא כתבתי אותם שבע שנים". הוא כותב שתרגום ספריו במשך שבע שנים, משנת ת"ץ (1730) עד שנת תצ"ז (1737), כשהבחין בטעותו העיר בסוף הערת תיקון למה שכתב בהקדמה שהעבודה נמשכה חמש שנים.

מה עלה בגורלו של תרגום זה? האם נשתמר עד לימינו? כאמור, מצאתי את ההקדמה בתוך כתב יד של תרגום לתנ"ך המכיל רק את תרגום נביאים אחרונים בלא ההפטרות ובכל מקום שהגיע לפרקי ההפטרות ציין "הפטרה חצרה (= חסרה)". יש לציין שתרגום נביאים אחרונים כתוב באותה כתיבת-היד שההקדמה כתובה בה. מה היה גורלם של יתר התרגומים? תרגום התורה, תרגום נביאים ראשונים ותרגום הכתובים? אשר לתרגום הכתובים אין לי ספק שעלה בידי לאתר את כתב היד שבקולופון שלו כתובים משפטים הזיהים מלה במלה למה שכתוב בהקדמה הנ"ל. יתר על כן, בקולופון צויינה שנת כתיבתו כשנת תצ"ז היא השנה שבה סיים חביב ענתבי את תרגומו. ולא זו אף זו, הקולופון והשנה חוזרים ונשנים בסופי הספרים. זאת ועוד: בכתב יד זה נאמר במפורש שהתרגום נכתב בחלב.³¹

נראה לי שכתב היד שתואר לעיל כתרגום ד, הוא כתב היד של תרגום התורה שתרגם ענתבי. כתיבת-היד זהה לזו שבכתב היד הכולל את ההקדמה ונביאים אחרונים.

אשר לנביאים ראשונים אומנם איתרתי כתב יד של תרגום לנביאים ראשונים שלם, אך לא חסרים בו כצפוי פרקי ההפטרות, למרות שעל פי הכתב הוא קרוב ליתר חלקי התנ"ך הנ"ל. מכל מקום אפשר שהוא העתק מתרגום ענתבי לנביאים ראשונים שנוספו עליו ההפטרות. על כל זה אדון בפרוטרוט במקום אחר.

זה הוא התרגום הקדום ביותר לתנ"ך, השלם פחות או יותר, הידוע לנו שנכתב בחלב שבסוריה. כל כתבי-היד האחרים של תרגומים נוספים נכתבו בתקופה מאוחרת. גם אלה שיצאו לאור בדפוס הם מסוף המאה התשע-עשרה ואילך. האם יש קשר בין תרגומו של חביב ענתבי והתרגומים האנונימיים ותרגומי הרב מאיר ששון? והאם יש קשר בין תרגומים אלה שבכתב לתרגום שבפי יהודי חלב ושחלק ממנו הוקלט?

נראה לי שאין הבדלים בולטים בין התרגומים למקרא בכתבי-היד השונים, ואף ההבדלים שבין כתבי-היד ובין הדפוסים וההקלטות מועטים ביותר. על כן אפשר שמדובר בתרגום מסוים שנתקדש בקרב יהודי סוריה והפך לתרגום המסורתי. נראה לי שמחקר נוסף יאשר השערה זו. בשעריו של כתב היד המכיל את ההקדמה ואת תרגום נביאים אחרונים של חביב ענתבי יש רישומים שונים של מלמדים שונים מזמנים שונים שכתב יד זה היה ברשותם וממנו למדו ולימדו את

32. ראה גיל 1997, טקסט 6, שורות 14-17, ב: 5.

33. ראה נויבאוור 1886.

31. ראה לעת עתה אבישור 1994, עמ' 24-27.